

УДК 811.161.2'373

С. А. Бузько

СОЦІАЛЬНО МАРКОВАНА ЛЕКСИКА В СУЧАСНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

Бузько С. А. Соціально маркована лексика в сучасних художніх текстах.

У статті йдеться про особливості функціонування соціально маркованих лексем у сучасних художніх текстах. Описуються стилістичні функції та виражальні можливості соціальних діалектизмів, які використовуються в текстах сучасної української прози.

Ключові слова: соціально маркована лексика, соціальні діалектизми, сучасна українська проза.

Бузько С. А. Социально маркированная лексика в современных художественных текстах.

В статье описываются особенности функционирования социально маркированных лексем в современных художественных текстах. Описываются стилистические функции и выразительные возможности социальных диалектизмов, используемых в текстах современной украинской прозы.

Ключевые слова: социально маркированная лексика, социальные диалектизмы, современная украинская проза.

Buzko S. A. Socially marked vocabulary in the literary texts.

The article is devoted to the peculiarities of functioning of socially marked lexemes in the modern literary texts. Stylistic functions and expressive potential of social dialecticisms used in the modern Ukrainian prose texts are described.

Key words: socially marked vocabulary, social dialecticisms, modern Ukrainian prose.

Будучи відкритою, динамічною системою, мова, як відомо, реалізується у великій кількості варіантів, зокрема історичних, територіальних та соціальних. Особливе місце в мовному варіюванні посідає соціальна диференціація, безпосередньо пов'язана з функціонально-стилістичною. Соціально маркована лексика вже доволі тривалий час привертає до себе увагу дослідників. І то не випадково, адже, як слушно зауважив Л. Щерба, «мовне життя вирує головним чином у розмовній мові окремих людських угруповань» [9, с. 119].

Проблема розмежування типів соціально маркованого мовлення була й залишається актуальною як для лексикологів, так і для стилістів. «У наш час існує чимало термінів, які використовують як синонімічні, – зазначає І. Соболева, – «арго, арготизм», «жаргон, жаргонізм», «інтержаргон», «жаргонізована лексика», «сленг, сленгізм», «знижена розмовна лексика», «стилістично знижена лексика» тощо» [6, с. 83]. Отже, єдиної думки щодо цього явища не вироблено. У деяких дослідженнях усі зазначені поняття об'єднані більш загальним терміном «соціальний діалект» («соціолект»), яким прийнято позначати сукупність мовних особливостей, властивих певній соціальній групі – професійній, становій, віковій тощо, – у межах тієї чи тієї підсистеми національної мови [2, с. 68–69]. На наш погляд, позитивний бік використання стосовно зазначених мовних явищ терміна «соціальний діалект» («соціолект») безсумнівний. Не можна не погодитися з думкою тих дослідників, які вважають, що «уніфікована термінологія, по-перше, нейтралізує оцінний план традиційних термінів і, по-друге, <...> спрощує наукову комунікацію» [7, с. 48]. Тому, говорячи про соціально марковану лексику, ми будемо послуговуватися саме цим терміном, під яким, услід за О. Селівановою, розуміємо специфічні лексеми та фраземи, що являють собою експресивно-оцінну, переважно стилістично знижену синонімію щодо загальномовних позначень [4, с. 568].

Метою написання статті став опис виражальних можливостей соціально маркованої лексики в текстах сучасної української прози. Матеріалом для дослідження послуговували твори Ю. Винничука, С. Жадана, І. Карпи, С. Пиркало, Л. Костенко.

Традиційно ненормативні мовні одиниці використовувалися в мовленні персонажів для максимально повної характеристики їх соціальної належності, індивідуальних мовних особливостей, загального культурного рівня тощо, тобто виконували характерологічну функцію. Сучасні художні тексти значно розширюють стилістичні функції некодифікованих мовних

елементів, тому соціально маркована лексика входить у текст незалежно від того, чи це мовлення персонажа, чи авторська мова. У ряді ситуацій соціальні діалектизми, потрапляючи в авторське мовлення, виконують оцінну функцію, виражаючи ставлення письменників до тих чи тих ситуацій, подій, явищ навколишнього світу, як, наприклад, у романі Л. Костенко «Записки українського самашедшого»: *Свій торговельний флот влада роздерибанила, от і плавають на чужому* (4, с. 43); *Затим поважно виступають перші особи держави, половина з яких того Кобзаря не читали і мова його їм до фєні* (4, с. 92); *До всіх перинатальних хвороб державності ще й така халепа – вирости покоління, яким усе по фіг* (4, с. 107). У наведених уривках за допомогою соціально маркованих лексем письменниця висловлює своє підкреслено негативне ставлення до таких явищ, як розкрадання владними структурами державного майна, неприйняття багатьма політиками української національної ідеї, а також байдужість сучасного молодого покоління до процесу державотворення та інших актуальних проблем сьогодення.

Також нами було помічено, що в сучасній художній прозі соціальні діалектизми виступають своєрідним засобом утечі від навколишнього абсурду та власної безпорадності, неспроможності будь-що в цьому абсурді змінити. Вибір мовних засобів зумовлюється авторським осмисленням дійсності, підпорядковується ідейно-естетичній спрямованості творів. Саме в такий спосіб деякі письменники намагаються відокремитися від сучасного світу, у якому соціально-політичні перетворення спричинили глибинний переворот у суспільній свідомості й, відповідно, переворот у літературі, напр.: *Потім виявляється, що у нас не президент, а директор заводу, що він не може не матюкатися, бо він звик... Тільки я, лох, очкарик, ніяк не звикну.* (4, с. 8); *Ми вже як нацменшина, кожне мурло тебе може образити* (4, с. 230); *Гроші – то зло. На фіга нам зло?* (3, с. 130); *Я розумів, що цілком міг народитися в іншій країні, <...> де біля влади стояли б не просто ублюдки, як в моїй країні, а які-небудь поморочені ублюдки, які передавали би владу в спадок своїм дітям* (2, с. 6); *Це проблеми вашого мудрого народу, що ви обрали такий кльовий уряд* (6, с. 21).

Наведені приклади засвідчують, що в текстах сучасної української прози позанормативні лексичні елементи виражають характер письма, що його окреслюють як постмодерне, яке, за твердженням С. Андрусів, «коротко можна назвати втечею від тоталітаризму мови <...> до гри з мовою, її деієрархізації (руйнування меж між «правильним» і «неправильним», «нормативним» і «ненормативним»)» [1, с. 25]. Однак це, застерігає дослідниця, не означає, що таке слововживання – єдиний рецепт успішного постмодерного твору. Дійсно, далеко не всі виражальні засоби загальнонародної мови сприяють створенню естетичного, а проблема естетики слова, як відомо, має одне з першочергових значень

під час аналізу специфіки художнього мовлення; передусім це стосується розмовно-просторічних та соціально маркованих лексем, естетична цінність більшості з яких доволі незначна.

У ряді випадків соціальні діалектизми виступають у художніх текстах засобом іронії, гумору або створюють ефект комічного, що залежить від індивідуального світосприйняття автора, від його вміння обіграти ту чи ту комунікативно-прагматичну ситуацію, причому обіграти її таким чином, щоб за допомогою мовних засобів досягти бажаного ефекту, надати їй відповідного іронічного чи гумористичного забарвлення. Як ми переконалися, у плані добору мовних засобів сучасний літературно-художній дискурс доволі демократичний, тому бажаний стилістичний ефект у сучасних художніх текстах може досягатися завдяки майстерному використанню соціально маркованої лексики, напр.: *Це **последнє діло**, коли мужчина нічого не може вдіяти, у нас всі мужчины нічого не можуть вдіяти, я боюся, що моя дружина стане феміністкою і пошле мене **на фіг*** (4, с. 9); *Знаєте, що таке прищі? Я знаю. Це **капєц*** (5, с. 6); *Мене прийняли за **курву**, і це теж, якщо вдуматися, непогано. Значить, я ще не зовсім засохла за комп'ютером* (6, с. 169).

На думку В. Жельвіса, доречно вжита лайка, яка створює комічний ефект, свідчить про майстерність мовця [3, с. 38]. Найпоказовішими в цьому плані нам видалися твори Ю. Винничука, у яких майстерно використана жаргонна лексика, підкреслюючи іронічність оповіді, водночас створює ефект комічного: *Цього досить, щоб я зрозумів, що ви талант (**фігня**, жодної надії), <...>, але вами треба займатися (**грати тебе треба, грати і слухати, чи дихаєш!!!**)* (1, с. 30); *Тільки чесно! **Вграв?** – Ну... це ти якось вульгарно... не делікатно... – Та перестань комизитися! Ти мені чесно скажи: **вставив пістон?** – Ну, **капєц**, вона така гарна дівчина, а ти – «**пістон**»! – Добре. Ти покохався з нею?»* (1, с. 77) (*вставити пістон (патрон), виграти* – здійснити статевий акт [5, с. 89]).

Як бачимо, іноді пошук потрібного слова або вислову відбувається через нанизування стилістично знижених синонімів. На поповнення синонімічних рядів внутрішньомовними запозиченнями (розмовно-просторічними словами, жаргонізмами, сленгізмами тощо) звертає увагу також О. Стишов, відзначаючи, що на сучасному етапі розвитку мови спостерігається кількісне зростання синонімічних рядів слів із негативно-оцінним значенням порівняно з рядами, що передають позитивно-оцінну семантику. Також, зазначає дослідник, і наведені приклади це підтверджують, у синонімічні ряди входять лексичні одиниці з різною стилістичною маркованістю. Вибір того чи того синонімічного засобу зумовлюється прагмалінгвістичним, оцінним підходом [8, с. 17–18].

Отже, однією з характерних рис сучасних художніх текстів є використання соціально маркованої лексики, зокрема сленгізмів та жаргонізмів, стосовно яких доречно, на наш погляд, уживати більш

прозорий термін «соціальний діалект» («соціолект»), що певною мірою спрощує процес наукової комунікації. У сучасному художньому мовленні такі елементи зазвичай виконують оцінну функцію і виражають таким чином ставлення письменників до різноманітних подій та явищ навколишнього світу, підкреслюючи абсурдність цього світу та відчуження в ньому людини. У ряді випадків соціально маркована лексика виступає потужним засобом іронії або створює ефект комічного. Крім того, одним із чинників, що спонукає авторів використовувати ненормативні мовні елементи, є спроба епатажного вербального самовираження.

Література

1. Андрусів С. Деконструкція міту «солов'їності» української мови в поезиці постмодерної прози / Стефанія Андрусів // Вербальна агресія як мовно-культурний і соціальний феномен : Матеріали наукової конференції [«Вербальна агресія як мовно-культурний і соціальний феномен»], (Львів, 10 листопада 2005 р.) / М-во освіти і науки України, Львівський національний університет імені І. Франка. – Львів : Вид-во Львівськ. ун-ту, 2006. – С. 21–30.
2. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика: [учеб. пособ. для пед. ин-тов по спец. 2101 «Русс. яз. и лит.»] / Василий Данилович Бондалетов. – М. : Наука, 1987. – 319 с.
3. Жельвис В. И. Поле брани: Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира / Владимир Ильич Жельвис. – М. : Ладомир, 2001. – 192 с.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
5. Словник сучасного українського сленгу [упорядн. Т. М. Кондратюк]. – Харків : Фоліо, 2006. – 350 с.
6. Соболева И. А. Сниженные (внелитературные) языковые средства в современном публицистическом дискурсе : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / И. А. Соболева. – Луганск, 2001. – 233 с.
7. Ставицька Л. Аргю, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови / Леся Олексіївна Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 462 с.
8. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : [монографія] / Олександр Анатолійович Стишов. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2003. – 387 с.
9. Щерба Л. В. Современный русский язык / Л. В. Щерба // Избранные работы по русскому языку. – М. : Наука, 1957. – С. 35–58.

Список використаних джерел

1. Винничук Ю. Весняні ігри в осінніх садах / Юрій Винничук. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. – 288 с.
2. Жадан С. Капітал / Сергій Жадан. – Харків : Фоліо, 2006. – 797 с.
3. Карпа І. 50 хвилин трави : [новели] / Ірена Карпа. – Львів : Кальварія, 2006. – 238 с.
4. Костенко Л. Записки українського самашедшого : [роман] / Ліна Костенко. – К. : А БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
5. Пиркало С. Зелена Маргарита : [повість, оповідання] / Світлана Пиркало. – К. : Факт, 2007. – 184 с.
6. Пиркало С. Не думай про червоне : [роман не для молодшого шкільного віку] / Світлана Пиркало. – [2-е вид.] – К. : Факт, 2006. – 360 с.